

Надія Кукса

Свято-Михайлівська церква в Суботіві в «Описанії Благочестивых заграничных в короне польской» Мельхіседека Значка-Яворского

Nadiya Kuksa

St. Michael church in Subotiv at «The Description of blagochestyvyh foreign in polish crown» of Melhisedek Znachko-Yavorskiy

The Description of blagochestyvyh foreign in polish crown» of Melhisedek Znachko-Yavorskiy is one of the first well known original sources in the history of the St. Michael church in Subotiv – Khmelnytskyi's family burial vault nowadays. The document dated 1767, conveys information of one of the most difficult periods of the Orthodox Church in the Ukraine.

Keywords: original source, history of St. Michael church, Subotiv, Melhisedek Znachko-Yavorskiy

Досліджено одне з найдавніших відомих першоджерел з історії Свято-Михайлівської церкви в Суботіві – родовий маєток Хмельницьких. «Описаніє благочестивых заграничных в короне польской» Мельхіседека Значка-Яворського. Документ, датований 1767 р., доносить відомості одного з найбільш складних періодів православної церкви на Правобережній Україні.

Ключові слова: першоджерело, історія Свято-Михайлівської церкви, Суботів, Мельхіседек Значко-Яворський

У зв'язку з історичними катаклізмами, що мали місце на Чигиринщині в XVII–XVIII ст., збереглося дуже мало документальних джерел, що стосуються історії культових споруд краю. На тлі ситуації, що склалася, особливої ваги набуває відомість «Описаніє благочестивых заграничных в короне Польской», укладене ігуменом Свято-Троїцького Пустинного Мотронинського монастиря ієромонахом Мельхіседеком у вересні 1767 р. У ній знаходимо дані щодо храму станом на 1764 р. Документ, що становить опис трьох протопопій, – Чигиринської, Мошенської Смілянської – був підготовлений на прохання поборника православної віри Георгія Кониського для подання до Варшавського сейму.

Тут знаходимо відомості про Свято-Михайлівський та Свято-Іллінський храми містечка Суботів, відомого як родовий маєток Хмельницьких. Дані про суботівські церкви увійшли до розділу «Описаніє староства и протопопій чигиринской благочестивых церквей к епископії переяславской издревле принадлежащих»¹.

Серед широкого загалу більш званою є Свято-Іллінська церква – усипальниця Богдана Хмельницького. Проте не менш цікавою є історія храму в ім'я Архистратига Михаїла, закладеного, за народними джерелами, чигиринським підстаростою Михайлом Хмельницьким в першій чверті XVII ст. у краших традиціях дерев'яного сакрального зодчества Середнього Подніпров'я². З побудовою цього храму хутір Суботів перетворюється на село, а 1649 р. отримує статус сотенного містечка чигиринського козацького полку, замиської резиденції гетьмана Богдана Хмельницького.

На церковному цвинтарі, вірогідно, була похована перша дружина Богдана Хмельницького Ганна Сомко³. Павло Алеппський, який побував у Суботіві 1956 р., описує гробовець старшого сина гетьмана Тимоша в приміщенні храму, над яким патріарх Макарій 2 серпня 1656 р. відправив панахиду⁴. Існують версії про поховання в Свято-Михайлівській церкві і Богдана Хмельницького⁵, які не мають під собою історичного підґрунтя.

Попри лаконічні відомості, що проливають світло на окремі сторінки історії храму, на сьогодні нам відомо три документи, які деталізують неоднозначну ситуацію, що склалася навколо православ'я в краї в першій чверті – 60-х років XVIII ст., зокрема на прикладі Свято-Михайлівської церкви в Суботіві. До таких джерел можна віднести візитацію окремих церков південної Київщини 1726 р., що знайшла своє місце в найстарішій серед відомих книг збірки єпископських візитацій⁶.

Продовженням висвітлення історії храму слід вважати досліджуваний нами документ, що містить інформацію про єпархіальну приналежність храму та рукопокладення його настоятелів.

Насамперед Мельхіседек зазначає, що як і інші храми Чигиринської протопопії, Свято-Михайлівська церква раніше належала до Київської православної архієпископії, а з відновленням Переяславської єпископії знову перейшла у її відання.

У 1720 р. за благословення православного єпископа Кирила Шумлянського православним чигиринським протопопом Петром Клименком закладена і освячена на колишньому місці.

Звідси випливає, що в цей час Михайлівська церква перебувала в занедбаному, якщо не в зруйнованому, стані, адже довелося її заново відбудувувати⁷. Певний час, як свідчить згадувана нами «Візитація...», церква була уніатською⁸. Цей період Мельхіседек у своєму «Описанні...» не висвітлює.

Населення краю завжди стояло на сторожі непохитних устоїв православ'я, що в свою чергу унеможливило утвердження унії на південно-східних

околицях Речі Посполитої. Внаслідок постійного супротиву більшості населення створений близько 1740 р. Чигиринський деканат, до складу якого були приписано 27 навколишніх церков, серед яких і три церкви Чигирини та дві Суботова, що ставив за мету поступово усунути з храмів всіх православних священиків, замінивши їх на уніатських, не маючи успіху, 1768 р. зазнав краху⁹.

Виходячи з «Описанія...» Мельхіседека, схильні вважати, що суботівські церкви вийшли з-під патронату деканату задовго до його розпаду, адже 3 липня 1745 р. православним Волоським єпископом Ієрофеєм Хутинським настоятелем Михайлівської церкви був рукопокладений священик Феодор Садовський, який очолював клір до 1757 р., доки не був переведений в Новоросійську губернію, а на його місце 20 квітня 1757 р. православним митрополитом волоським Даниїлом Ренським було призначено священика Федора Клонського.

24 вересня 1761 р. Федір Клонський звернувся з проханням до православного єпископа переяславського і бориспільського Гервасія про надання йому на приход Свято-Михайлівської церкви «усыновительной грамоты», яка була йому призначена 5 серпня 1664 р.¹⁰.

Принагідно наведемо третій документ, відслідкований Ю. Мициком, що яскраво ілюструє становище православного духовенства на Чигиринщині в 60-х роках XVIII ст.: «23–24 вересня 1766 р. писар уніатської консисторії П. Урбановський заарештував кількох православних священиків, в тому числі о. Федора Зеленського з Суботова, о. Федора Кабана з Медведівки, керівника Чигиринського духовного правління о. Максима Левицького, вимагав від них перейти в унію. На початку жовтня 1766 р. їх перевезли до Радомишля, де били доти, доки вони не дали згоди стати уніатами».

Подробиці цього інциденту стають відомими з донесення священика Федора Зеленського єпископу переяславському і бориспільському Гервасію, датоване 17(06)05.1767 р., де о. Федір зазначає, що з 1765 р. він є священиком церкви св. Архістратиґа Михаїла у Суботіві (перед цим він був рукоположений волоським єпископом Данилом, єпископом Ренським). Його попередником у Суботіві був священик Федір Садоцький, але через утиски з боку уніатів мусив покинути храм і йти служити похідним священиком у російську армію, яка здійснювала похід на Пруссію. Отець Федір мав можливість служити в храмі, допоки в жовтні 1766 р. уніатський радомишльський єпископ Пилип Володкєвич не вдався до репресій. У ніч на 3 жовтня на садибу священика в Суботіві вчинили напад інстigator уніатської консисторії Андрій Глинський, поляк, корсунський хорунжий Василь Острий з десятьма корсунськими надвірними козаками та двома

суботівськими поляками, які несли сторожову службу (одного з них звали Павлом Левицьким). Вони заарештували священника разом з дружиною і дитиною, вчинили обшук, забрали все майно, а самого о. Федора під караулом погнали пішки до Чигирин. Там його привезли до замку уніатського офіціала Григорія Мокрицького, де на нього чекали василіанський ігумен Костецький і декілька уніатських священників (Олександр Вацкевич та інші), які влаштували йому допит. Мокрицький звелів постригти о. Федору волосся на голові і на бороді, що вважалося явним безчестям. Потім за його наказом священнику дали 300 ударів різками й кинули до місцевої в'язниці, де перебували злодії. Пізніше уніати навідувалися до нього у в'язницю, криючи лайкою і самого священника, і православну віру. Згодом о. Федора відправили до Сміли, де у в'язниці він зустрівся з благочинним церков Чигиринського правління о. Максимом Левицьким. Того так само було схоплено, нещадно бито різками й кинуте до в'язниці. Зі Сміли обох священників перевели до Корсуня і 24.09.1766 р. закрили у в'язниці під в'язною вежею, забрали одяг, а взамін видали якесь лахміття. Незабаром їх разом з декількома іншими арештованими православними священниками відправили у Радомишль, де знову били, змушуючи прийняти унію. Тільки 25 березня 1767 р. їм випадково вдалося звільнитися¹¹.

Тут очевидні невідповідності, що стосуються настоятелів храму. Не знаходимо відомостей щодо о. Федора Клонського, який, згідно «Описанія...» Мельхіседека, був настоятелем храму після о. Федора Садоцького. Не виключено, що в своєму донесенні о. Федір Зеленський вказує на о. Федора Садоцького як на свого попередника в контексті утисків, яких зазнавали православні священники від уніатів.

«Описание благочестивыхъ заграничныхъ в короне Польской» Мельхіседека Значка-Яворського введене до наукового обігу Феофаном Лебединцевим і опубліковане в кількох числах часопису «Киевская старина» за 1861–1863 рр.

Розділ «Описание староства и протопопіи чигринской благочестивыхъ церквей к епископіи переяславской из древле принадлежащихъ» побачив світ у десятому числі вказаного часопису за 1863 р.

На жаль, документ, який містить цінну інформацію про православні храми Потяминня, що охоплює період від кінця XVII до середини XVIII ст., на сьогодні практично недоступний для широкого загалу шанувальників сакральної історії. Залишається відкритим питання про необхідність перевидання «Описанія...» окремих збірником.

- ¹ Игумен Троицкого Пустынно-Мотренинского монастыря иеромонах Мельхиседек. Описание староства и протопопіи чигринской благочестивыхъ церквей к епископіи переяславской издревле принадлежащихъ 1767 года сентября 10 дня // Киевские епархиальные ведомости. – 1863 – № 10 – С. 342–344.
- ² Кука Н. До історії Михайлівської церкви в с. Суботіві //Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип. 8 – К., 1999. – С. 112–118.
- ³ Кука Н. Історичні поховання XVII–XVIII ст. в Суботіві //Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 9. Тематичний випуск. Біографічна некрополістика в контексті сучасної історичної науки. Джерела та результати досліджень. – К., 2002. – С. 227–241.
- ⁴ Там само.
- ⁵ Кука Н. Наукові «досліди Гната Яковича Стеллецького по з'ясуванню історичної тайни Богдана» в Суботіві (20-ті рр. XX ст.) // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип. 11. – К., 2002. – С. 10–17.
- ⁶ Крип'якевич І. Чигирин і Суботів у візитації 1726 р. // Записки НТШ. – 1931. – Т. 151. С. 191–194.
- ⁷ Игумен Троицкого Пустынно-Мотренинского монастыря иеромонах Мельхиседек... – 1863. – № 10. – С. 342–344.
- ⁸ Кука Н. В. Православні церкви Чигиринщини у візитації 1726 р. // Свідок козацької слави: погляд крізь століття (до 350-річчя храму Б. Хмельницького в с. Суботіві): матеріали науково-практичної конференції НІКЗ «Чигирин». – 2004. – С. 99–105.
- ⁹ Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех древних селах, местечках и городах в пределах губернии находящихся. – К., 1864. – С. 667.
- ¹⁰ Игумен Троицкого Пустынно-Мотренинского монастыря иеромонах Мельхиседек... – 1863 – № 10 – С. 342–344.
- ¹¹ Мицик Ю. Чигирин – гетьманська столиця. – К., 2007. – С. 312–313.